

УДК 801.313.1 + 802.0

Л.В. Гнаповська – кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри іноземних мов
Державного вищого навчального закладу
«Українська академія банківської справи
Національного банку України»

**«ЛЮДИНА» в «ІМЕНІ»: англійська антропонімія
у лінгвокультурному висвітленні**

*Роботу виконано на кафедрі іноземних мов
ДВНЗ «УАБС НБУ»*

У статті онтологічний статус власної назви як згорнутого національно-культурного тексту обґрунтовується на тлі інтерпретації закодованого у її внутрішній формі лінгвокультурного потенціалу. Думка про текстову природу оніма доводиться на основі вивчення елементів англійської антропонімічної системи. Детально розглядається мовна репрезентація концепту «Людина» у семантиці апеллативів англійських особових імен германського походження. Дуалізм екзистенційної сутності «людини» ілюструється через аналіз позначень біологічних та соціальних характеристик індивіда, наявних у структурі розглянутих мовних одиниць. Зазначений фрагмент ономазіологічного простору англосаксонських імен пояснюється у контексті загальних світоглядних засад міфопоетичної свідомості.

Ключові слова: ономастична номінація, антропонім, згорнутий національно-культурний текст, соціокультурний контекст.

Гнаповская Л.В. «ЧЕЛОВЕК» в «ИМЕНИ»: английская антропонимия в лингвокультурном освещении.

В статье онтологический статус имени собственного как свернутого национально-культурного текста рассматривается через призму интерпретации закодированного в его внутренней форме лингвокультурного потенциала. Мысль о текстовой природе онима обосновывается на основе изучения элементов английской антропонимической системы. Детально рассматривается языковая репрезентация концепта «Человек» в семантике апеллативов английских личных имен германского происхождения. Дуализм экзистенциальной сущности «человека» иллюстрируется через анализ обозначений биологических и социальных характеристик индивида, зафиксированных в структуре рассматриваемых языковых единиц. Данный фрагмент ономазиологического

пространства англосаксонских имен объясняется в контексте общих концептуальных посылок мифопоэтического мышления.

Ключевые слова: ономастическая номинация, антропоним, свернутый национально-культурный текст, социокультурный контекст.

Hnapovska L.V. 'MAN' in a 'NAME': Culture Studies into English Anthroponyms.

The article focuses on the problem of ontological status of a proper name, the latter being treated as a condensed ethnic-cultural text. The basis for considering text nature of onyms is illustrated by means of interpreting examples of English personal names of Germanic origin. Language representation of the concept of "Man" in the semantics of their appellatives is under study. Dualism of the existential nature of a "Man" is considered through detailed analysis of language nominations of individual's biological and social characteristics. Linguistic and cultural potential encoded in the fragment of ancient Anglo-Saxons' anthroponymic system is analyzed with respect to basic conceptual grounds of mythopoetic conscience.

Key words: onomastic nomination, anthroponym, condensed ethnic-cultural text, sociocultural context.

Постановка наукової проблеми та її значення. Лінгвістична категорія «ім'я предмета» має дворівневу репрезентацію у мовній системі. З одного боку, класи об'єктів (понять, ідей, концептів, лінгвістичних квантів дійсності) ідентифікуються за допомогою загальних імен, які визначаються як «загальні назви». З іншого боку, категорією, що здійснює ідентифікацію окремих об'єктів, які конституюють ці класи, виступає **одиничне ім'я**, тобто власна назва (онім). Розмежування загальних та одиничних імен базується на типі ознаки, що ними відображається. Традиційною є думка про те, що загальні імена містять в своїй семантиці значення дискретності, тобто здатності класу розпадатись на окремі елементи, і значення таких імен зводиться до цілісного образу об'єкта, в основі якого лежить узагальнений образ – поняття. В сфері одиничних імен ознака, яку вони номінують, має тісний зв'язок з поняттями індивідуальності, одиничності, неповторності в часі та просторі: адже навіть при тому, що кількість ознак, які позначаються онімом, може бути потенційно нескінченною, власна назва зазвичай орієнтована на референцію лише до одного в рамках конкретної ситуації

іменування об'єкта. Тому усвідомлення сутності ономастичної номінації зазвичай відбувається у термінах категорій «одиничного» та/або «індивідуального».

В цілому, царина ономастикону є вельми специфічною мовною підсистемою, яку Ю.М. Лотман влучно та образно визначив як інкорпоровану у товщу людської мови іншу, інакше влаштовану мову [2, 287]. Саме завдяки складності та суперечливості онтологічної природи оніма розпочата ще в античні часи дискусія навколо того, що кодує в своїй внутрішній формі власна назва, і сьогодні далека від завершення, а кожне наближення до вирішення цієї давньої наукової загадки ставить перед дослідниками нові завдання та відкриває завіси нових таємниць. Зокрема, попри величезну кількість існуючих філософських, філологічних, етносоціологічних та лінвокультурних концепцій, проблемними в теорії ономастичної номінації залишаються питання типології онімів, критеріїв їх розмежування із загальними назвами, ступеня системності ономастичного простору мови, сфер його функціонування. Проте, найскладнішою та найбільш неоднозначною досі вбачається проблема сміслової структури власної назви. У запропонованій статті зроблено спробу обґрунтувати авторське бачення шляхів розв'язання цієї проблеми та підтвердити власні роздуми на матеріалі інтерпретації конкретного емпіричного матеріалу. При цьому методологічною базою дослідження виступають такі концептуальні положення.

1. Своєрідність індивідуалізуючої номінації, яка здійснюється за допомогою онімів як специфічних мовних знаків, полягає в тому, що останні здійснюють розрізнення об'єктів (живих та неживих) реального світу в тих класах предметів та явищ, які вбачаються важливими в житті суспільства. Ідентифікуючи за допомогою лінгвістичних одиниць об'єкти, що відповідають національному, державному та соціальному членуванню світу, оніми являють собою ту частину лексики будь-якої мови, яка надзвичайно тісно пов'язана з потребами суспільства та цілком обумовлена соціально-історичними, економічними та соціокультурними чинниками. Тому семантична структура власної назви, яка виконує функцію суспільно обумовленої ідентифікації, виявляється невід'ємною складовою

структури позамовного середовища, і проаналізувати дану мовну категорію, зрозуміти її, проінтерпретувати закладені в ній глибинні смисли неможливо без звернення до екстралінгвістичних умов її виникнення та функціонування. В свою чергу, дослідження власних назв за допомогою «широкого», тобто соціокультурного, контексту дозволяє розглянути питання про соціальну природу власної назви, що породжує численні лінгвістичні імплікації та передбачає аналіз взаємодії власне мовних та соціальних (екстралінгвістичних) чинників у її семантичній структурі.

2. Визнання того факту, що власні назви набувають референційних ознак лише завдяки участі у процесах номінації та комунікації мислячих істот – носіїв певної мови – висвітлює ще один ракурс вивчення онтологічної сутності власних назв – необхідність дослідження того, з якими структурами суспільного знання вони співвідносяться та які ментальні процеси покладено в основу ономастичної номінації. Усвідомлення неминучості виходу за межі замкненої «в-собі-і-для-себе» системи мови та визнання того факту, що мовне значення є закодованою у мисленні інформаційною структурою, а семантична структура, відповідно, являє собою форму концептуальної структури, надає актуальності пошуку та встановленню тих характеристик оніма, які дозволяють розглядати його як певне когнітивне утворення, «вписане» в загальний контекст суспільної свідомості індивідів, що складають соціум на конкретному часовому та соціальному зрізі.

3. Як соціально-історичні утворення, що виникли в конкретних умовах онтогенезу певного етнічного угруповання у відповідь на комунікативно обумовлену необхідність індивідуалізуючої номінації об'єктів оточуючого світу, на кожному синхронному зрізі оніми (зокрема, антропоніми) функціонують в якості етноспецифічних культурно-історичних індексів самобутності індивіда як суб'єкта суспільної діяльності. В діахронічному плані семантика кожного антропонімічного (онімічного в цілому) апелятива стає «дзеркалом» тієї суспільної формації, в надрах якої ім'я виникло: вона кодує певне текстове утворення – соціальний сюжет, і в цьому тексті-сюжеті окремі ноти екологічного

середовища, щоденного буття, соціально-політичного устрою, світоглядних настанов, духовних цінностей, морально-етичних уявлень соціуму зливаються у потужну симфонію під назвою «культура». Таким чином, у семантичній структурі ономастичної (зокрема, антропонімічної) лексики нерозривно пов'язаними виявляються три базових концепти – «слово (ім'я)», «текст» і «культура». Відповідно, реконструкція внутрішньої форми власної назви дозволяє декодувати згорнутий у ній семантичний простір тексту, хоча й значно еліптизованого за своїми формальними ознаками.

4. У випадку антропонімічної номінації текст імені являє собою структурно-семантичну єдність, яка репрезентує певний «пакет знань» про одну з моделей інтеграції нареченого іменем індивіда у сучасний йому соціальний світ. Цей текст функціонує як номінативно-комунікативне ціле у широкому контексті культури соціуму. На цій підставі ми ідентифікуємо його як особливий різновид тексту – згорнутий національно-культурний текст, за внутрішньою формою якого розгортається пропущений через свідомість його інтерпретатора складний інформаційний комплекс – знання про текстову подію (соціальний сюжет, що декодується через герменевтичний аналіз семантики апелятиву) та прототипові образи учасників цієї події (пакет прагматичних імплікацій, пов'язаних із функціонуванням імені у певному соціокультурному контексті).

Метою дослідження, результати якого представлено у запропонованій статті, є спроба виявити наявний в англійському антропоніміконі когнітивний та лінгвокультурний потенціал, практично довівши таким чином зазначені вище положення та наочно продемонструвавши на конкретних прикладах, яким чином глибинна смислова структура англійських особових імен германського походження відбиває специфічні ознаки ментальності народностей, що стояли біля витоків сучасної англійської нації. Детальному аналізу піддається концептуальна сфера (далі КС) «ЛЮДИНА» як один із фрагментів загальної ономасіологічної моделі світу англосаксонської культурно-історичної традиції.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів.

Антропоцентрична концептуальна сфера «Людина» експлікується в англійських антропонімах германського походження за допомогою лексем, які розподіляються по двох семантичних сферах (далі СС) – СС1 «Біологічні ознаки людини» та СС2 «Соціальна реалізація людини». Необхідність виділення зазначених семантичних угруповань у складі розглядуваної КС обумовлена складністю та суперечливістю функціональної природи самої людини як живої системи, що являє собою єдність фізичного та духовного, природного та соціального, спадкового та надбаного протягом життя. Інакше кажучи, кожен індивід, філогенетичне буття якого обмежене конкретними часовими та соціальними рамками, з одного боку є елементом живої природи – біологічною істотою з усіма притаманними їй анатомічними та фізіологічними ознаками. З іншого боку, людина – це особистість як суб'єкт відносин та власної свідомої діяльності, і як член певної суспільної спільноти він характеризується усталеним набором соціально значущих рис. Проілюструємо, яким чином зазначений дуалізм онтологічної сутності «Людини» знайшов своє мовне відбиття в апелювативній семантиці англійських антропонімів германського походження.

Денотативна основа розгортання СС1 «Біологічні ознаки людини» представлена в аналізованих іменах лексемами «волосся» (д-англ. feax), «локон» (д-англ. loc), «око» (д-англ. ēage), «краса, привабливість» (д-англ. est). Привертає увагу той факт, що чисельно позначення зовнішніх біологічних ознак людини значно поступається номінаціям її внутрішніх, духовних характеристик. Порівняємо частотність уживання зазначених далі компонентів у складі апелювативних основ аналізованих імен: «волосся» – 1, «локон» – 1, «око» – 1, «краса, привабливість» – 1 та «порада → мудрість» (д-англ. ræd / двн rāt) – 10 (6 чол. + 4 жін.), «слава» (д-англ. hrōd / двн hruod) – 9 (7 чол. + 2 жін.), «воля, бажання» (д-англ. willa) – 9 (6 чол. + 3 жін.), «сила» (д-англ. thryth / двн trūt) – 9 (6 чол. + 3 жін.), «гідність» (д-англ. ēga) – 4 (3 чол. + 1 жін.). Крім того, аналіз сполучуваності компонентів на позначення зовнішніх ознак людини у складі

антропонімічних композитів (імен, що етимологічно походять від складання двох апелятивних основ) показує, що вони, виконуючи роль ядерних елементів, комбінуються переважно з лексемами, які номінують «нейтральні» зовнішні характеристики – див., наприклад, чоловічі імена *Fairfax* – «світлий, білявий» + «волосся», тобто «світловолосий»; *Sherlock* – «світлий» + «локон», тобто «світловолосий»; *Brady* – «широкий» + «око», тобто «широкоокий». В той же час, наведені вище елементи імен зі значенням аксіологічних цінностей та моральних якостей представників англосаксонського соціуму виявляють принципово відмінні тенденції сполучуваності у складі композитних імен: вони комбінуються з іншими номінаціями (прямими та метафоричними) тих чеснот, які склали основу героїчно орієнтованої ментальності середньовічних англосаксів: пор., напр., *Ethelred* – «шляхетний» + «порада / мудрість», тобто «мудрий, тому що благородного походження», *Robert* – «слава» + «яскравий → відомий», тобто «відомий → шанований завдяки своїй славним вчинкам», *Willard* – «воля» + «сильний», тобто «сильний своєю волею», *Erhard* – «гідність» + «сильний», тобто «сильний своєю честю та гідністю». Як свідчать наведені приклади, позначення зовнішніх (біологічних) ознак носія імені не є релевантним у контексті загального світогляду англосаксонської спільноти, оскільки притаманна їм героїчна модель світу та свідомість «авантюрно-героїчного» типу (за визначенням М.М. Бахтіна) вимагали наречення новонародженого іменем, яке б кодувало в собі побажання бачити дитину реалізованою соціально – бути сильним, мужнім, шляхетним, мудрим воїном-героєм, набути вагомого статусу у «світі інших». У цьому контексті побажання дитині бути привабливою зовнішньо відступає на задній план, що і ілюструється наведеними прикладами, в яких ознаки «соціально-побутового» (у термінах М.М. Бахтіна) типу суспільної свідомості виявляються досить латентно [1, 135].

СС2 «Соціальна реалізація людини» вирізняється значно більшою представленістю та містить, перш за все, загальні номінації людського колективу, який базується на засадах кривної спорідненості – напр., позначення «роду,

потомства» у жін. імені *Genevieve* (герм. *geno* («рід») + *wefa* («жінка»)) та «родини, роду, племені» у чол. антропонімі *Kimball* (д-англ. *Synebeald* – сун («родина, рід») + *beald* («сміливий»)). Ці імена належать до групи найбільш ранніх германських антропонімів, оскільки наявне у їхній структурі поняття «роду, спорідненості» імплікує важливість кривної спорідненості у загальній системі соціальних відносин епохи та відсилає дослідника до того періоду формування етнічної самореалізації англійців, коли остання визначалась більшою мірою спорідненими, ніж політико-територіальними зв'язками, коли у системі родо-племенних відносин саме кривно-споріднені відносини складали стрижень комунікативної моделі, відображаючи специфіку ранньої форми етнічної спільноти.

В цілому, слід підкреслити, що відчуття спільності, приналежності певній спільноті, члени якої були пов'язані кривно-родинними стосунками, пронизувало увесь світ англосаксонської епохи, і найтяжчим покаранням для того, хто порушив закони роду, уник покарання або через втечу знехтував будь-яким зобов'язаннями перед колективом, було вигнання з племені. Така людина вважалась поза законом, і у X – XI ст. була навіть розроблена особлива для таких випадків форма відчуження: той, хто порушив закон, вважався «виродком». Законодавчо ця особа прирівнювалась до перевертня в образі вовка, який символізував істоту без роду та землі [4, 97-98].

У СС «Соціальна реалізація людини» зафіксовані також позначення окремих етнічних груп германського ареалу («сакс» – д-англ. *Seax* та «датчанин» – д-англ. *Dene*) та негерманських племен («гунн» – д-англ. *Hūne*, «шотландець» – д-англ. *Scot(t)*, «валлієць (давній бритт)» – д-англ. *Wealh*). Судячи з антропонімічних даних, уявлення англосаксів про племена, що їх оточували, були досить скромними, і згадування того чи іншого племені імплікувало здебільшого тип взаємовідносин, які склалися поміж ним та англосаксами. Так, чоловіче ім'я *Haldane* («половина», тобто «напівдатчанин») вказує на те, що скандинавські племена данів, набіги яких прийшлись в основному на VIII – IX ст., достатньо

швидко асимілювались із західногерманськими племенами англів, саксів, ютів та фризів, що на той час вже пустили коріння на Британських островах. Чоловічий антропонім *Humbert* («гунн» + «яскравий, відомий») свідчить про те, що контакти англосаксів із негерманським племенем гуннів, скоріш за все, мали переважно військовий характер: адже, ознака «відомий, знаний», що входить до складу його семантичної структури, була невід'ємним атрибутом англосаксонського героїчного сприйняття світу з притаманними йому славою, силою, владою, перемогою як вищими цінностями. А от відносини із корінними бритами мали дещо іншу основу – побутову, а не героїчну, оскільки релевантною для їх номінацій виявляється ознака місця проживання носія імені: див. імена *Saxon* (д-англ. *Seaxtūn* – «сакс» + «садиба, поселення»), *Walcot* (д-англ. *W(e)alcot* – букв. «халупа валлійця») та *Walford* («брі́д, який належав валлійцям»).

Серед позначень конкретних представників соціального колективу найбільш типовими вбачаються такі ознаки.

1. Загальна приналежність до людського роду – номінація «людини» в цілому. Компонент «людина» (д-англ. *man*) є досить частотним у складі композитних англійських імен германського походження і вживається переважно у функції семантично ядерного поняття. При цьому додаткова експлікація атрибутивної зони концепту «людина» здійснюється через називання місця проживання носія імені (див. чол. *Norman* – «мешканець з півночі»), роду його занять (чол. *Newman* – букв. «нова людина», тобто «новий службовець»; *Rodman* – д-англ. *gīdan* («іхати верхи») + *man*, тобто «той, хто супроводжує лицаря у подорожі – його помічник»; *Sherman* – д-англ. *scēarra* («ножиці») + *man*, тобто «той, хто стриже ворс при прядінні»), в тому числі віднесеність до сфери військової діяльності (див. позначення «воїна» у чол. іменах *Herman* – двн *heri* («армія, військо») + *man* та *Wyman* – д-англ. *wīg* («бій, битва») + *man*, тобто в обох випадках – «воїн»).

2. Приналежність до конкретної родини. Ця ознака позначалась шляхом згадування у композитному антропонімі імені батька, яке зазвичай поєднувалось із номінацією місця помешкання родини: див. чол. *Bedford* – *Bede* (д-англ. *biddan*

– «просити», тобто «жебрак») + *ford* («брід»), тобто «син людини на ім'я *Bede*, яка мешкає біля броду; *Winston* – *Wine* (ім'я зі значенням «друг») + д-англ. *tūn* (маєток, поселення), тобто «син людини на ім'я *Wine*, яка мешкає у своєму маєтку».

3. Тип міжособистісних стосунків – позначення «друга» (д-англ. *wīne*). Цей елемент англосаксонської антропонімічної номінації функціонує у складі двокомпонентних імен та характеризується максимальною частотністю у розглядуваній СС – 27 випадків вживання у 23 чоловічих та 4 жіночих іменах, зокрема таких як *Edwin* – «багатство» + «друг», *Baldwin* – «сміливий» + «друг», *Marvin* – «відомий, знаний» + «друг», *Alden (El(d)win)* – «старий, мудрий» + «друг», *Sherwin* – «честь, гідність» + «друг». Висока продуктивність, переважне функціонування у фінальній позиції семантично ядерного компонента, а також сполучуваність із апелятивами, семантика яких відсилає до сфери аксіологічних цінностей англосаксів, свідчать про значущість та важливість «дружби» як концептуальної складової картини світу останніх. Це припущення підтверджується при зверненні до історико-культурних розвідок, спрямованих на пошук особливостей комунікативних зв'язків середньовічних англосаксів. Так, вважає Є.А. Шервуд, усвідомлення миру між членами певного соціального колективу, пропущене через «фільтр довіри», пов'язаної з «дружбою», охоплювало усі ступені спорідненості – від сімейної громади та далеких родичів до загального відчуття приналежності країні / батьківщині [4, 224].

4. Наявність економічних відносин (спадкування майна), пов'язаних із кривно-родинними стосунками – позначення «сина», «племінника» (чол. *Nevins*), «спадкоємця» (чол. *Eyre*). Продуктивність позначення поняття «син» за допомогою елемента –son / д-англ. *sunu* (див. чол. *Em(m)erson* – син Емері, *Garson* – син людини на ім'я Гар, *Nelson* – син Ніла) або форманта –s, що є останком д-англ. генітиву, (див чол. *Hastings* – нащадок людини на ім'я *Hæsta* (букв. «ярий, запальний»), *Willis* – нащадок / син Білла (Уїлла), *Jennins* – нащадок Джона) і, як слідство, утворення так званих «генеалогічних» антропонімів, вочевидь, можна

пояснити збереженням важливої ролі кривно-родинних стосунків у загальній системі суспільного устрою англосаксів і на більш пізніх етапах його розвитку.

5. Обмеженість суспільно-побутового простору людини. Ця ознака есплікується за допомогою поняття «мешканець», закодованого у д-англ. лексемі *sæte*, яка в якості структурного елемента входить до складу таких чол. антропонімів як *Somerset* – «мешканець літніх поселень», *Vance* – «той, хто живе біля болот» та *Ewart* – «той, хто мешкає на обжитому березі річки».

При аналізі англійських антропонімів германського походження привертає увагу ще один факт. В іменах розглядуваної групи гендерна ознака носія імені виявляється практично нерелевантною. Про це свідчить наявність у їхніх апелятивах усього двох основ на позначення особи жіночого роду: «дівчина» (д-англ. *mægden*) та «жінка» (герм. *Wefa*), кожна з яких уживається лише один раз і лише у жіночих іменах *Maiden* («дівчина») та *Genevieve* («рід, потомство» + «жінка»). При цьому етимологічні значення імен *Genevieve* та *Queena* («дружина») імплікують думку про залежний від чоловіка статус жінки в англосаксонському суспільстві, її основну роль домогосподарки та біологічне покликання продовжувати рід. Зазначений висновок підкріплюється даними соціокультурних досліджень: так, наприклад, етнографи стверджують, що у «Книзі Судного Дня» (*Domesday Book*), яка містить матеріали першого перепису населення Британських острові кінця XI ст., імена жінок згадувались після опису худоби [3, 40].

Висновки. Антропонім є специфічною мовною одиницею, яку в силу складності її внутрішньої смислової організації ми визначаємо як згорнутий національно-культурний текст, семантична структура якого являє собою культурологічно насичений інформаційний комплекс. Інтерпретація діахронічно закодованого у ньому знання дозволяє змоделювати ментальні процеси, притаманні певним етапам становлення суспільної свідомості народу-носія певної мови, і таким чином поринути у таємниці його концептуального простору та пояснити різноманіття способів представлення ним реалій навколишнього світу,

сприяючи тим самим усвідомленню ЛЮДИНОЮ своєї власної онтологічної сутності.

Перспективи подальшого дослідження. Одним із перспективних напрямів подальшого аналізу може бути спроба пояснити когнітивну природу словотворчих моделей та процесів, закодованих у внутрішній формі одиниць англійського антропонімікону. У більш широкій перспективі, запропоновані у межах представленої статті методологічні засади можуть бути застосовані при дослідженні інших ономастичних підсистем англійської мови, а також систем ідентифікуючої номінації інших мов.

Література

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. — М.: Искусство, 1979. — 424 с.
2. Лотман Ю.М., Успенский Б.А. Миф – имя – культура / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский // Труды по знаковым системам: Учён. зап. / Тартуский гос. ун-т. – 1973. – Вып. 308. – Т. VI. — С. 282-306.
3. Системы личных имён у народов мира / [В.А. Никонов, З.У. Блягоз, Л.Г. Гулиева и др.; Редкол.: М.В. Крюков (отв. ред.) и др.]; АН СССР, Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. — М.: Наука, Гл. ред. вост. лит., 1989. — 384 с.
4. Шервуд Е.А. От англосаксов к англичанам (к проблеме формирования английского народа) / Евгения Андреевна Шервуд. – М.: Наука, 1988. – 237 с.

Список нестандартних скорочень

герм. – германська основа

д-англ. – давньоанглійська основа

двн – давньоверхньонімецька основа

КС – концептуальна сфера

СС – семантична сфера